



SAKSBEHANDLER  
Siri Hagen

VÅR REF.  
13/02895-2

ARK. B - Bygninger

167 (Notodden) Notodden - Te

DERES REF.

INNVALGSTELEFON

+47 982 02 756

DERES DATO

VÅR DATO

08.09.2014

TELEFAKS

+47 22 94 04 04

postmottak@ra.no

www.riksantikvaren.no

# K O P I

Se mottakerliste

## HYDROPARKEN NOTODDEN – GNR/BNR. 243/526 MED FESTETOMTER 1, 2 OG 3 OG GNR/BNR 243/528 I NOTODDEN KOMMUNE – VEDTAK OM FREDNING MED HJEMMEL I LOV OM KULTURMINNER § 15 OG § 19 JF. § 22

Vi viser til tidligere utsendt fredningsforslag for Hydroparken Notodden datert 16.05.2013 som har vært på høring hos berørte parter og instanser. På grunnlag av dette fatter Riksantikvaren følgende vedtak:

### **VEDTAK:**

*Med hjemmel i lov om kulturminner av 9. juni 1978 nr. 50 §§ 15 og 19 jf. § 22, freder Riksantikvaren Hydroparken Notodden, gnr/bnr 243/526 med festetomter 1, 2 og 3 og gnr/bnr 243/528 i Notodden kommune.*

*AskeladdenID: 159062-(1 til 16).*

### **Omfanget av fredningen**

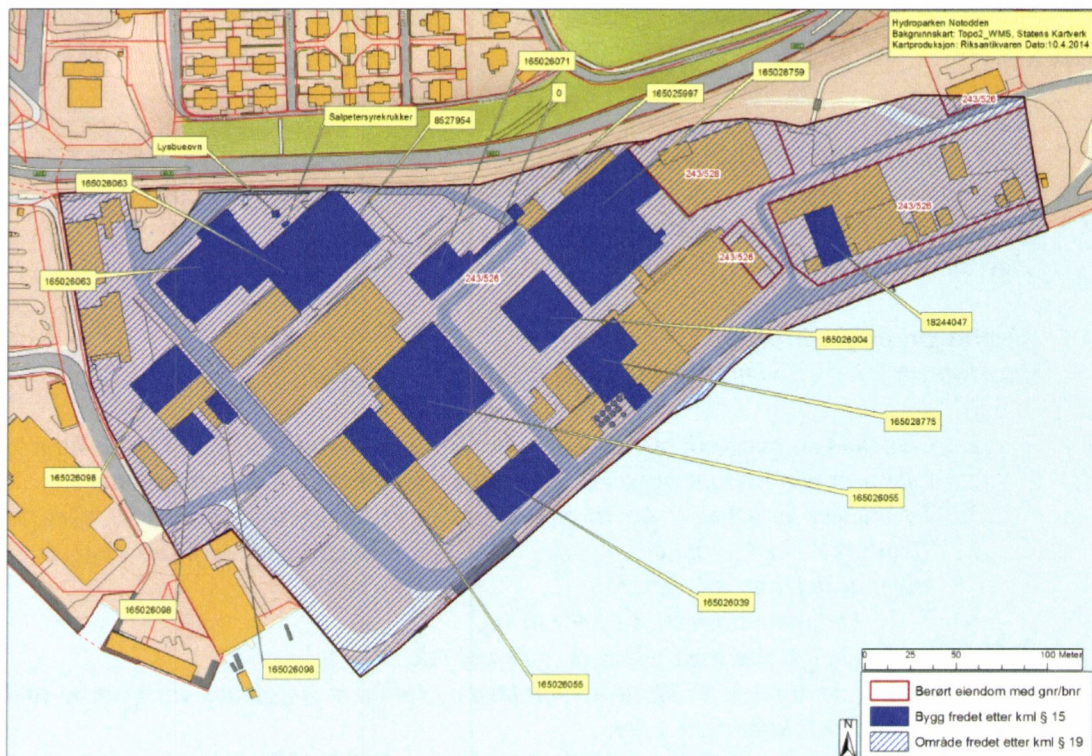
*Fredningen etter § 15 omfatter følgende bygninger og objekter:*

- 1. Ovnshus A, bygg 60, bygningsnr. 165026063. Fredningen omfatter eksteriøret.*
- 2. Lysbueovnen utenfor bygg 60. Fredningen omfatter hele konstruksjonen.*
- 3. To krukker for salpetersyre utenfor bygg 60. Fredningen omfatter hele konstruksjonen.*
- 4. Tårnhus A, bygg 70, bygningsnr. 165026055. Fredningen omfatter eksteriøret og følgende deler av interiøret:*
  - 1. Det åpne rommet fra gulv til tak.*
  - 2. Gangbaner med rekkverk oppe ved taket.*
  - 3. Jerndragere for støtte av syretårn og tidligere gangbaner i vegger og søyler.*
  - 4. Tre kranbaner i taket.*
- 5. Kalksalpeterfabrikken, bygg 105, bygningsnr. 165026071. Fredningen omfatter eksteriøret inkludert gangbane over til Emballasjefabrikken.*
- 6. Emballasjefabrikken, bygg 140, bygningsnr. 165028759. Fredningen omfatter eksteriøret på alle deler, dvs, tidligere sekkefabrikk/tønnefabrikk og impregneringsfabrikk.*
- 7. Lagerhus, bygg 95, bygningsnr. 165026039. Fredningen omfatter eksteriøret og kranen som går inn på loftet.*
- 8. Forsøksfabrikk og ovnshus C, bygg 20, bygningsnr. 165026098. Fredningen omfatter eksteriøret.*
- 9. Forsøksfabrikk og elektrisk verksted, bygg 25, bygningsnr. 165026098. Fredningen omfatter eksteriøret.*



10. Forsøksfabrikk og smie, bygg 30, bygningsnr. 165026098. Fredningen omfatter eksteriøret.
11. Laboratorium og verksted, bygg 80, bygningsnr. 165026055. Fredningen omfatter eksteriøret.
12. Hydrogenfabrikken, bygg 55, bygningsnr. 165026063. Fredningen omfatter eksteriøret og følgende deler av interiøret:
1. Rom i 2. etasje med tre tanker. Fredningen omfatter den store stående klinkede tanken med målere og rør, de to liggende tankene med stålstativ, og rommets form og overflater.
13. Nitrogenfabrikk og renseanlegg, bygg 115, bygningsnr. 165026004. Fredningen omfatter eksteriøret.
14. Minareten, bygg 135, bygningsnr. 165025997. Fredningen omfatter eksteriøret.
15. Kompressor- og synteseanlegg, bygg 130, bygningsnr. 165028775. Fredningen omfatter eksteriøret.
16. Forniklingen, bygg 160, bygningsnr. 18244047. Fredningen omfatter eksteriøret på den eldste delen av komplekset fra 1918 og 1928. Senere tilbygg omfattes ikke av fredningen.

Fredningen etter § 19 omfatter et område rundt objektene avmerket på kartet nedenfor.



### Formålet med fredningen

Formålet med fredningen av Hydroparken Notodden er å bevare et pioner- og forsøksanlegg fra starten på den elektrokjemiske industrien i Norge på begynnelsen av 1900-tallet. Fredningen skal sikre og dokumentere produksjonslinjene og strukturene i anlegget fra periodene med lysbuetoden og ammoniakkprosessen (Haber-Bosch-metoden) for fremstilling av kunstgjødsel, samt eksempler på viktige støttefunksjoner til disse. Fredningen skal ivareta de teknologiske, arkitektoniske og kulturhistoriske verdier knyttet til produksjonslinjene som ligger i bygninger, objekter og omgivelser.



*Fredningen av bygningenes eksteriør skal sikre arkitekturen. Både hovedstrukturen i det arkitektoniske uttrykket og detaljeringen, så som fasadeløsning med dekor, vinduer, dører, materialbruk og overflater skal opprettholdes. Formålet er videre å bevare rominndeling, konstruksjoner, overflater og bygningsdeler inkludert deler og objekter knyttet til industriproduksjon i interiør som omfattes av fredningen.*

*Fredningen av lysbueovnen har som formål å bevare det eneste produksjonsutstyr som er bevart fra tiden med lysbueметoden i anlegget. Fredningen skal sikre objektets materialbruk og tekniske oppbygning både i det ytre og indre. Fredningen skal videre sørge for at lysbueovnen forblir en del av industrianlegget Hydroparken Notodden.*

*Fredningen av blandekrukkene har som formål å bevare det eneste produksjonsutstyr som er bevart fra den første prøvefabrikken i anlegget. Fredningen skal sikre deres materialbruk og tekniske oppbygning både i det ytre og indre. Fredningen skal videre sørge for at krukkene forblir en del av industrianlegget Hydroparken Notodden.*

*Fredningen av området rundt bygningene og objektene har som formål å bevare og sikre deres virkning som samlet industrianlegg. Den skal bevare og sikre de enkelte bygningers innbyrdes sammenheng og struktur som viser produksjonsprosessenes funksjonelle forløp. Fredningen av området skal videre sikre uttrykket til området rundt bygningene med elementer som bl.a. strukturer, dekker, rester av togskinner, stoppbukker, gjerder, skulpturer, grøntareal, terreng og bryggefront med granittblokker fra syretårnene (listen er ikke uttømmende).*

### **Fredningsbestemmelser**

*Fredningsbestemmelsene er utformet i samsvar med fredningens formål og er fastsatt med hjemmel i kml § 15 tredje ledd og § 19 annet ledd. Bestemmelsene gjelder i tillegg til kulturminnelovens bestemmelser om vedtaksfredete kulturminner. Bestemmelse 1 til 6 retter seg*

*mot fredningen hjemlet i kml § 15, bestemmelse 7 gjelder for fredningen hjemlet i kml § 19. Bestemmelse 8 til 10 gjelder for fredningen som helhet.*

### Fredningsbestemmelser for bygninger og objekter fredet etter kulturminneloven § 15

1. *Det er ikke tillatt å rive, skade eller flytte bygningene og objektene eller deler av disse. Flytting av lysbueovnen og de to krukkene kan i særlige tilfeller tillates innenfor fredningsområdet etter dispensasjon fra forvaltningsmyndigheten, og under forutsetning av dokumenterte behov for sikring eller ved vesentlige formidlingshensyn.*
2. *Det er ikke tillatt å bygge om objektenes eksteriør eller fredet interiør. Unntatt fra dette er eventuelle tilbakeføringer, jf. punkt 6.*
3. *Det er ikke tillatt å skifte ut elementer eller materialer, forandre overflater eller utføre annet arbeid utover ordinært vedlikehold på objektenes eksteriør. Unntatt fra dette er eventuelle tilbakeføringer, jf. punkt 6.*
4. *Det er ikke tillatt å skifte ut elementer eller materialer, forandre overflater eller utføre annet arbeid utover ordinært vedlikehold i de interiør som omfattes av fredningen. Unntatt fra dette er eventuelle tilbakeføringer, jf. punkt 6.*
5. *Vedlikehold og istandsetting skal skje med tradisjonelle materialer og metoder tilpasset objektenes egenart og på en måte som ikke reduserer de kulturhistoriske verdiene.*
6. *Tilbakeføringer til opprinnelig eller tidligere utseende og/jeller konstruksjoner kan tillates i særlige tilfelle under forutsetning av at tiltaket kan gjøres på et sikkert dokumentert grunnlag og etter dispensasjon fra forvaltningsmyndigheten.*



Fredningsbestemmelser for område fredet etter kulturminneloven § 19

7. Innenfor det fredete området må det ikke settes i verk tiltak eller bruksendring som kan forandre områdenes karakter eller på annen måte motvirke formålet med fredningen. Dette gjelder alle former for bebyggelse, anlegg og utvidelse av veier eller parkeringsplasser, oppsetting av gjerder, endring av beplantning, belysning eller belegg, planering, masseuttak, utfylling og andre landskapsinngrep

Dispensasjon

8. Fredningen medfører at det må søkes om tillatelse/dispensasjon til å sette i gang alle typer tiltak som går ut over vanlig vedlikehold. Søknad om tillatelse skal sendes fylkeskommunen som avgjør om tiltaket kan iverksettes, evt. på visse vilkår. Oppstår det tvil om hva som anses som vanlig vedlikehold, skal fylkeskommunen likeledes kontaktes.

Fredningen skal ikke være til hinder for:

9. Fredningen skal ikke være til hinder for sikkerhetsmessig forsvarlig drift av parken som industriområde. Det vil si at antikvarisk myndighet skal gi dispensasjon for begrunnede nødvendige sikkerhetstiltak som følger av slik drift, så lenge det ikke er i strid med formålet med fredningen.
10. Tiltak som i eventuelle nødssituasjoner må gjøres av sikkerhetshensyn, kan gjennomføres uten dispensasjon. I slike situasjoner skal det, så langt det er mulig, tas hensyn til kulturminnenes verneverdi. Eventuelle tiltak skal umiddelbart meddeles forvaltningsmyndighet.

**Følger av fredningen**

Lovhenvvisning

Når det gjelder behandlingen av fredete hus og anlegg og områdene rundt, vises det til kulturminneloven §§ 15a, 16, 17, 18, 19 og 21 samt ovennevnte fredningsbestemmelser.

I henhold til forskrift om faglig ansvarsfordeling mv. etter kulturminneloven § 1 nr. 2 er forvaltningen av fredete områder, bygninger og anlegg tillagt den enkelte fylkeskommune. I dette tilfellet Telemark fylkeskommune. I henhold til kulturminneloven §§ 15a og 19 tredje ledd kan fylkeskommunen i særlige tilfeller gi dispensasjon fra fredningen og fredningsbestemmelsene for tiltak som ikke medfører vesentlige inngrep, og som ikke er i strid med formålet med fredningen.

Riksantikvaren er klageinstans for enkeltvedtak fattet av fylkeskommunen, jf. forvaltningsloven (fvl) § 28.

Arbeider som krever tillatelse etter plan- og bygningsloven, må i tillegg forelegges kommunale myndigheter. Det gjøres oppmerksom på at tillatelser etter kulturminneloven må foreligge før tiltak i tråd med plan- og bygningsloven iverksettes.

Vedlikehold

Det grunnleggende prinsippet for vedlikehold av fredete bygninger og anlegg er å bevare mest mulig av de opprinnelige eller eldre elementene og detaljene. Vedlikehold av fredete bygninger og anlegg skal så langt som mulig skje i samsvar med opprinnelig utførelse, teknikk og materialbruk og for øvrig i samsvar med fredningsbestemmelsene.



Det er eier som har ansvar for det løpende vedlikeholdet av fredete bygninger og anlegg. Det er imidlertid anledning til å søke om tilskudd til vedlikehold og istandsettingsarbeider. Dersom krav i medhold av kml § 15a virker fordyrende på arbeidet, skal det gis helt eller delvis vederlag for utgiftsøkningen, jf. kml § 15a annet ledd.

For mer informasjon om vedlikehold og forvaltning av fredete bygninger og anlegg, vises til Riksantikvarens informasjonsblader.

### Dispensasjon

Fredning vil medføre at det må søkes om tillatelse til å sette i gang alle typer tiltak som går utover vanlig vedlikehold. Søknad om tillatelse skal sendes til fylkeskommunen som avgjør om tiltaket kan iverksettes eller ikke. Oppstår det tvil om hva som anses som vanlig vedlikehold skal fylkeskommunen likeledes kontaktes.

Arbeider som krever tillatelse etter plan- og bygningsloven, må i tillegg forelegges kommunale myndigheter. Det gjøres oppmerksom på at tillatelser etter kulturminneloven må foreligge før tiltak i tråd med plan- og bygningsloven iverksettes.

### Økonomisk tilskudd

Det er anledning til å søke fylkeskommunen om tilskudd til vedlikehold og istandsettingsarbeider.

Dersom det etter § 15a blir gitt dispensasjon med vilkår som virker fordyrende på arbeidet, skal det gis helt eller delvis vederlag for utgiftsøkningen, jf. § 15a annet ledd.

Fylkeskommunen kan gi opplysninger om frist for innsendelse av og krav til søknad.

### **Kort karakteristikk av kulturminnet**

Norsk Hydros etablering på Notodden og Rjukan fremstår som det mest autentiske og samfunnsmessig helhetlige bevarte eksemplet i Norge på den andre industrielle revolusjon med den elektrobaserte industriens gjennombrudd. Den andre industrielle revolusjon bidro til å forandre Norge i perioden 1905-1920 og til å skape et moderne velferdssamfunn, materielt og kulturelt, på 1900-tallet. Anleggene på Rjukan og Notodden var et norsk industriforetagende i verdensklasse, basert på en norsk oppfinnelse, på norsk vannkraft og utenlandsk kapital, og er en viktig del av Norges nyere kulturarv. Fabrikkområdene etter Hydro på Notodden og Rjukan er hjertet i denne historien.

### **Vurdering av kulturminnet. Begrunnelse for fredningen**

Fredningen vil sikre nasjonale verdier knyttet til både teknologi-, arkitektur- og kulturhistorie. Hydroparken Notodden er en umistelig del av norsk industrihistories vitenskapelige og kulturelle kildeverdi, og gir grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse og virksomhet. Anlegget dokumenterer også vesentlige trekk ved industriarkitekturen på begynnelsen av 1900-tallet.

### Teknologi

Telemark fylkeskommune vurderer den teknologihistoriske siden ved anlegget som særlig viktig. Hydroparken på Notodden rommer bygningsmasse hvor den første vellykkete industrielle framstilling i verden av kunstgjødsel fra luftens nitrogen foregikk. Unikt for Hydroparken på Notodden er at bygningene til to av produksjonslinjene fra to ulike fremstillingsmetoder og perioder er intakte. Bare koke- og kjelehuset hvor gassen fra ovnshuset



ble kjølt ned er borte. De gir ved sin innbyrdes plassering en dokumentasjon på industriprosessens funksjonelle forløp. Hydroparken Notodden var stedet hvor forsøkene og metodeutprøvingen ble utført før det ble bygd ut i stor skala på Rjukan. Dette gjaldt både for lysbueметoden og ammoniakkметoden. Notodden var et pionersted i norsk og internasjonal utvikling av den elektrokjemiske industrien.

Objekt 1 og 4-7, dvs. Ovnshus A, Tårnhaus A, Kalksalpeterfabrikken, Emballasjefabrikken og Lagerhuset utgjør de sentrale deler av produksjonslinjen etter lysbueметoden. Ved å bevare disse byggene sikres dokumentasjonen på lysbueметodens funksjonelle forløp i anlegget. Kalksalpeterfabrikken er i tillegg et eksempel på en bygning for biprodukt, da den ble oppført som midlertidig anlegg for ammoniumnitrat. Interiøret i Tårnhaus A vurderes som anleggets best bevarte interiør fra produksjonsperioden. Det er bevarte elementer som kranbaner og inspeksjonsganger med rekkverk, og rommets uttrykk og funksjon fra produksjonsperioden under lysbueметoden er intakt til tross for at tårnene er borte.

Objekt 2 og 3, lysbueovnen og krukkene, er unike eksempler på produksjonsutstyr fra lysbueметodens tidligste fase. Lysbueovnen skal være én av tre bevarte i verden. Den er en norsk oppfinnelse som skapte grunnlaget for Hydros industrieventyr på Notodden og Rjukan og den andre industrielle revolusjon i Norge.

Objekt 8-10, dvs. Syrefabrikken eller Forsøksfabrikken har sin største verdi som del av den internasjonale teknologiske utprøvingen av ovnstyper i tiden omkring 1910. Bygningene bidrar til å dokumentere historien om den teknologiske forsøks- og pionervirksomheten i anlegget. Deres senere funksjon dokumenterer støttefunksjoner, og for Ovnshus Cs vedkommende en rest av den tredje produksjonslinjen etter lysbueметoden.

Objekt 11, Laboratorium og verksted, er det best bevarte eksemplet i anlegget på nødvendige støttefunksjoner under lysbueметoden.

Objekt 12-15 utgjør de sentrale deler av produksjonslinjen etter ammoniakkметoden. Ved å bevare disse byggene sikres dokumentasjonen på ammoniakkметodens funksjonelle forløp i anlegget. Minareten viser hvordan lokale utfordringer ble overvunnet. Bygningene viser hvordan man forsøkte seg frem på Notodden før man bygde fullt ut på Rjukan. De er også vitnesbyrd om det internasjonale spillet omkring den industriteknologiske utviklingen. De ble brukt i et taktisk spill i forhandlinger mellom Hydro og internasjonale selskaper. Bygningene ble oppført i samarbeid med amerikanske NEC. I Hydrogenfabrikken ble hydrogen fremstilt ved elektrolyse av vann etter en metode utviklet i Norge. Rommet med tankene i Hydrogenfabrikken er et godt bevart interiør og det eneste med produksjonsutstyr fortsatt på plass fra perioden med ammoniakkметoden. De tre tankenes funksjon er ukjent, men de kan ha vært for kalilut eller tungtvann. Objekt 16, Forniklingen, er det beste eksemplet på en nødvendig støttefunksjon under ammoniakkметoden.

### Arkitektur

Hydroparken Notodden har også store arkitektoniske verdier. Anlegget illustrerer godt, sammen med anlegget på Rjukan, hvordan industriarkitekturen på begynnelsen av 1900-tallet også i Norge ble en tidlig inngang til det 20. århundrets moderne arkitektur. Dette knytter seg til en kombinasjon av filosofien bak, materialbruken og stiluttrykket.

Hydroparken Notodden illustrer, sammen med anlegget på Rjukan, hvordan kunstindustrialbevegelsens tanker fikk uttrykk i industriarkitekturen i Norge og ble en inngang til 1900-tallets moderne arkitektur. Anlegget ble en del av reformbevegelsen i arkitekturen. Det dreide seg om et uttrykt ønske om å tilføre arkitektonisk og stilistisk kvalitet til industrien,



ingeniørenes industriprodukter og til produksjonslokalene. Det industrielle samfunnet måtte tilføres kvalitet. Ledelsen i store tyske industriselskaper, som f.eks. AEG og I. G. Farben som Hydro i perioder samarbeidet med, var opptatt av industridesign og ønsket å imponere sine arbeidere med romslige og gode fabrikklokaler. Ved hjelp av dyktige arkitekter ville de vise arbeiderne at de brydde seg. Bygningene fikk dermed med sin estetiske utforming også en symbolsk funksjon for å vise industriselskapets ressurser og eksponere troen på industrien og industrialismen.

Dette preget også Hydros tankegang, og fikk utslag i bl.a. de arkitekttegnede fabrikkbyggene. På samme vis som de tyske selskapene knyttet Hydro til seg faste dyktige og anerkjente arkitekter for alle sine byggeprosjekter, slik som Helge Blix og Thorvald Astrup. Det var ikke en selvfølge i industrien. Sam Eyde hadde sin utdannelse fra den tekniske høyskolen i Berlin, akkurat som Astrup, og var opptatt av arkitektur og at arbeiderne skulle få kvalitet i boliger og arbeidssted. Han hadde flere ledende tyske industriledere i sin omgangskrets, og delte deres visjoner om arkitektonisk og stilistisk kvalitet i industrien.

Thorvald Astrup, som har tegnet flere av byggene i Hydroparken Notodden, var en av Norges ledende industriarkitekter på begynnelsen av 1900-tallet. I den 12. internasjonale arkitektkongress i Budapest i 1930 representerte Astrup Norge. Tema var arkitektens rolle ved industribygg. Astrup fulgte her de tanker som er nevnt ovenfor. Han ga uttrykk for at det hadde skjedd en endring hvor de tidligere estetisk neglisjerte industribygg nå var blitt gjenstand for oppmerksomhet og krav. Han mente at arkitekten måtte engasjeres av den planleggende direksjon heller enn entreprenørene, at han måtte underordne seg de praktiske hensyn til industriell drift, og anstrenge seg for å gjøre en god jobb og få ingeniører og industrifolk opptatt av arkitektur.

Hydroparken Notodden illustrerer sammen med anlegget på Rjukan hvordan strukturelle nyvinninger tatt i bruk i industriarkitekturen ble en inngang til 1900-tallets moderne arkitektur. Bygningene følger internasjonale strømninger i industriarkitekturen med sin bruk av stål, glass og betong. Den begynnende bruk av rammeverk i jern og etter hvert stål i bl.a. lagerhus og fabrikkbygg var sammen med bruk av armert betong et avgjørende steg i retning av den moderne arkitektur. Det åpnet for en friere og mer funksjonstilpasset planutforming. Bygningene i Hydroparken har rammeverk i stål som er fylt med tegl for de første byggene og betong for de etter 1910. Ovnshus A har rammeverk i stål i taket og de senere i hele bygningskroppen. Ovnshus A hadde opprinnelig tradisjonelle trevinduer, mens alle senere bygg på moderne vis fikk store vindusfelt med rammer og sprosser i stål. De første byggene hadde bruk av betong i bl.a. fundamenter, mens fra 1915 var den moderne arkitekturs armerte betong hovedmaterialet i Hydroparken. Alle byggene fikk funksjonstilpasset åpen, lys og luftig planutforming.

Bygningene i Hydroparken Notodden tilhører den klassisistiske tradisjonen i industriarkitekturen, i motsetning til kraftstasjoner som gjerne ble utført i dekorrik beaux arts. Det er en stiltradisjon med nedtonet dekorbruk og klare utilitaristiske trekk som ble en inngang til 1900-tallets moderne arkitektur, slik vi ser det med den progressive tyske industriarkitektur i de første tiårene av århundret. I Hydroparken Notodden viser flere av byggene, særlig fra og med tiden rundt første verdenskrig, moderne trekk med begrenset bruk av dekor og historiserende detaljer, og fokus på form og funksjon. Det er i hovedsak bygninger med mye lys og takryttere på mønet for lys og avtrekk, og hvor hver funksjon er begrenset til én flate. I 1926-1927 kommer de flate takene også inn med Hydrogenfabrikken og Forniklingen. Tårnhus A tilhører med sine ekspresjonistiske trekk en annen stilistisk inngang til den moderne arkitektur. Bygget fikk ved ombyggingen omkring 1920 synlige konstruktive elementer, rå og glatte betongflater, og et skulpturelt og dekorløst formuttrykk tilpasset funksjonen. Det var i tråd med



samtidens internasjonale ekspresjonistiske retning og viser tydeligst av alle byggene i Hydroparken Notodden hvordan industriarkitekturen var en inngang til 1900-tallets moderne arkitektur.

### Utomhus/Områdefredning

Telemark fylkeskommune mener det er nødvendig å frede et område rundt objektene for å bevare sammenhengen mellom byggene for forståelsen av produksjonsprosessene og virkningen av byggene som et samlet industrianlegg. Områdefredningen skal sikre strukturene i anlegget, bygningenes virkning i omgivelsene, og ivareta industrielle og miljøskapende elementer som rester etter skinnegang, kaifront med granittblokker fra syretårnene, veier, gjerder, beplantning, belegg m.m. Uten disse elementene blir Hydroparkens verdi som samlet kulturmiljø redusert.

Hydroparken Notodden er godt bevart og fremstår som autentisk. Lite er tapt om en ser bort fra produksjonsutstyret som på ordinært vis er blitt borte ved omlegginger.

### **Bevaring etter plan - og bygningsloven**

Det er flere bygg i Hydroparken Notodden som ikke ligger i forslaget til fredning, men som har åpenbare verdier som bør søkes bevart gjennom plan- og bygningsloven. Telemark fylkeskommune har i oversendelsesbrevet til Riksantikvaren sagt at de vil oppfordre Notodden kommune til å regulere disse byggene til bevaring og med hensynssone. Riksantikvaren forutsetter at Telemark fylkeskommune følger opp denne dialogen med Notodden kommune.

Ammoniakkvannfabrikken, bygg 90, bygningsnr. 165026047 var med i varsel om oppstart av fredningssak, men er tatt ut av forslaget. Dette begrunnes i to forhold. For det første så faller bygningen etter vår vurdering utenfor formålet med fredningen. Bygget var oppført for produksjon av ammoniakkvann til biproduktet ammoniumnitrat under første verdenskrig og fungerte som fabrikk for dette kun i perioden 1917-1919, og etter det sporadisk frem til 1927. Etter dette har bygget hatt ulike mindre sentrale støttefunksjoner. Bygget faller dermed utenfor fredningens fokus. Videre er det andre bygg med i fredningen som representerer både biproduktet ammoniumnitrat og støttefunksjoner bedre. Bygget som er tegnet av Carl Borch har imidlertid arkitektoniske kvaliteter, plassering og historie som gjør at det må gis et juridisk vern etter plan og bygningsloven. Det er i dagens kommunedelplan en retningslinje om regulering til bevaring, og vi vil oppfordre kommunen til å følge opp dette i videre planer.

Kontorbygget med portinngangen til parken (bygg 1) fra 1955, og den nye sekkefabrikken (bygg 150) fra 1953 har begge arkitektoniske verdier som representanter for etterkrigsmodernismen i Norge. Førstnevnte ble tegnet av G. Blakstad & H. Munthe-Kaas og det andre av Astrup. De faller utenfor formålet med og tidsfokuset til fredningen, men vi anbefaler at disse byggene blir gitt et vern etter plan- og bygningsloven.

### **Beskrivelse av fredningsobjektene**

For foto, se dokumentvedlegget.

AskeladdenID: 159062 (1-16)

1. Ovnshus A, bygg 60, Notodden kommune, bygningsnr. 165026063. Arkitekt er ukjent. Bygget er oppført i 1906-1907 i industriarkitekturens klassisistiske tradisjon, men med noen trekk som viser en inngang til 1900-tallets moderne arkitektur. Det viser en intensjon om å forene funksjonelle og arkitektoniske kvaliteter i fabrikkbygget til beste for arbeiderne. Bygget følger samtidige prinsipper for fabrikkbygg med én flate,



konstruksjon med rammeverk i stål i taket, takrytter på mønet for lys og avtrekk, og store vindusflater i veggene. Det har svært nedtonet dekorbruk og få historiserende detaljer. Bygget er oppført i pusset teglstein, hvor upusset tegl deler inn fasaden med pilastre. Det består av to sammensatte haller på til sammen 48x37 meter. De to hallene har hvert sitt saltak. Vinduene mot nord er nyere jernvinduer, mens de mot sør er originale trevinduer. Takrytterne på mønene er fjernet, og terrenget er hevet slik at kjellervinduene er under bakken i dag. Et nyere tilbygg er bygd på nordøstre gavl for koblingsstasjon for strøm i perioden med ammoniakkmetoden.

Ovnshus A var første ledd i produksjonslinje A. Bygget hadde plass til 32 Birkeland-Eydeovner, hver på 750 kW. Det var til sammen fire rekker med ovner, dvs. to i hver hall som kun var skilt med bærende stålstooper. Ovnshuset var i drift fra 2. oktober 1907 til 6. april 1934 kl. 17.00. Da sluknet de siste Birkeland-Eyde-ovner på Notodden og perioden med lysbueometoden var slutt. Ovnshuset fungerte som papirlager for sekkefabrikken etter dette, og i 1959 ble det bygd om innvendig for laminatproduksjon. Østre del av bygget ble ombygd til museum i 1992. Hallene er i hovedtrekk bevart med den åpne konstruksjonen.

Bygget er godt bevart i sitt ytre og fremstår som autentisk og med integritet. Det har flere avskallinger, sår og løse steiner med lokalt store skader. På grunn av terrengheving og dårlig drenering er det store fukt- og sopp-problemer i kjelleren. Ovnshus A vurderes derfor å ha tilstandsgrad 2, jf. NS 3423.

2. Lysbueovnen utenfor bygg 60. Ovnen tilhører første generasjon av de som ble brukt industrielt i Ovnshus A og er antatt produsert i tidsrommet 1905 til 1908. Den har vært lagret innendørs til midt på 1990-tallet før den fikk sin nåværende plassering ute. Lysbueovnen er 4,5 meter lang, 3,5 meter dyp, 2,5 meter høy, og veier ca 17 tonn. Selve ovnen består av 4 støpejernsskall hvor viklingen til magneten og elektroden er anbrakt på de to ytterste skall, mens de to innerste skall er kledd med ildfast stein (chamottestein) innvendig. Skallene er lagret på jernbjelker slik at reparasjoner og modifiseringer lett kan foretas. Ovnen står nå i åpen demontert tilstand slik at alle delene lett kan sees på begge sider. Det er et fagverksstativ i hvert av de 4 hjørner som bærer jernbjelkene som skallene henger i.

Lysbueovnen fremstår som autentisk og med integritet som enkeltobjekt, men mangler kontekstuell integritet utover tilknytningen til anlegget. Den har noe korrosjon, og det er sprekker i de ildfaste foringene med fare for at vann kan trenge inn og sprengne av deler eller hele foringen over tid. Pappisoleringen på magnetviklingene er delvis oppløst og forvitret. Glimmerisoleringen har også forvitret en del. Lysbueovnen står utendørs, og vurderes derfor å ha tilstandsgrad 3, jf. NS 3423.

3. To krukker for salpetersyre utenfor bygg 60. De ble benyttet i prøvefabrikken som lå i produksjonslinje B i anlegget. De er det eneste bevarte produksjonsutstyret fra prøvefabrikken som er bevart i anlegget. De to krukkene er ca 2 meter høye og i stentøy. Krukkene fremstår som autentiske og med integritet som enkeltobjekter, men mangler kontekstuell integritet utover tilknytningen til anlegget. Den minste krukken, 1,7 meter høy og 1 meter i diameter, har utett lokk og sprekker nedover hele siden. Den største krukken har en skade ved en av stussene i toppen. Her mangler også et lokk for å beskytte mot at vann renner inn i krukken. Begge krukkene står utendørs, og vurderes derfor å ha tilstandsgrad 3, jf. NS 3423.



4. Tårnhus A, bygg 70, Notodden kommune, bygningsnr. 165026055. Bygget var med syretårn for absorpsjon av nitrogen ledd i produksjonslinje A. Det fungerte som tårnhus frem til 1934, og ble tatt i bruk som stållager fra 1950-årene. Det brukes i dag for et stort flisfyringsanlegg. Bygget ble oppført som fabrikkens største i 1907 med rammeverk i stål og vegger i tre. Arkitekt er ukjent. Det var på 52x42 meter og 36 meter høyt. Det huset tre tårnrekker med fem 23 meter høye syretårn i hver rekke. Tre saltak fulgte tårnrekkene og fem vinduer langs gesimsen markerte tårnene.

I 1916 ble det satt opp ett tårn til i hver rekke. Samtidig med utvidelsen eller i 1920-1921 ble tårnhuset ombygd til dagens bygg i armert betong. Veggene og stålrammen ble trolig brukt som forskaling. Bygget økte bredden til 45 meter, ble noe lavere og fikk ny takkonstruksjon i stål med tre saltak i betong som krager ut og hviler på bærende søyler. Søylen deler langsiden i seks og kortsiden i tre for å markere rekkene og tårnene. Det er smårutete jernvinduer øverst som følger den indre gangbanen og nede over det pussede partiet med innganger og porter. Dører og porter er originale treporter i jugendstil. Bygget som helhet har trekk av tidens ekspresjonistiske stil fra tysk arkitektur med sin råhet, synlige konstruktive elementer, mangel på dekor og skulpturelle uttrykk bestemt av byggets innhold. Det viser tydelig hvordan industriarkitektur var en inngang til det 20. århundrets moderne arkitektur.

I interiøret er tårnene borte, men det åpne rommet opp til takkonstruksjonen er bevart. I hver av de tre takseksjonene er det bevart kranbaner. Den øverste inspeksjonsgangen med rekkverk er bevart hele veien rundt langs veggene og mellom tårnrekkene oppe ved taket. Rekkverket i jern har stilistiske kvaliteter som tidlig modernisme. De nedre gagene er borte, men ståldragerne er bevart. Oppe i taket ses rester etter opprinnelig elektrisk anlegg og belysning.

Tårnhuset er som bygg godt bevart og med integritet både i eksteriør og interiør. Bygget er oppført med svært tynne vegger i armert betong som har flere hull og sprekker, særlig i øvre partier. Nedløp er stedvis dårlige, og i partier med puss er det avskallinger. Vinduene har korrosjonsskader og flere er i ferd med å løsne. Tårnhuset vurderes derfor å ha tilstandsgrad 2, jf. NS 3423.

5. Kalksalpeterfabrikken, bygg 105, bygningsnr. 165026071. Arkitekt er ukjent. I kalksalpeterfabrikken foregikk sluttprosessene i perioden med lysbuetmetoden. Bygget hang sammen med det eldre koke- og kjelehuset (revet) som til dels hadde samme funksjoner. Her ble kalkstein oppløst i salpetersyre, og kjøling, størkning og sikting ble utført før kalksalpeteren ble pakket.

Kalksalpeterfabrikken er 45x19 meter og oppført i pusset tegl og betong med tre saltak tekt med papp. Dører er skiftet, mens flere opprinnelige jernvinduer er bevart. Bygget er oppført i industriarkitekturs klassisistiske tradisjon med trekk som peker mot 1900-tallets moderne arkitektur. Bruk av armert betong, glatte flater, asymmetri og få historiserende detaljer illustrerer hvordan industriarkitekturen var en inngang til den moderne arkitektur.

Bygget er oppført i to etapper. Den vestre delen ble oppført omkring 1915 som en utvidelse av koke- og kjelehuset (revet) som lå mellom Ovns hus A og Tårnhus A, mens den østre delen med to nye saltak kom til i 1916. Den nyere østre delen ble oppført som en provisorisk ammoniumnitratfabrikk, dvs, et tillegg til den egentlige ammoniumnitratfabrikken som lå sør for tårnhus C (revet), da etterspørselen under



første verdenskrig var på sitt største. Etter krigen gikk denne delen av bygget inn som en del av resten av kalksalpeterfabrikken.

I 1919 ble en ny metode med bruk av oppløsningstårn på tre meter med én kvadratmeter grunnflate tatt i bruk for oppløsning av kalkstein i salpetersyre, i stedet for å bruke store kar på loftet i kjelehuset. 15 slike tårn fikk plass i kalksalpeterfabrikken når den provisoriske ammoniumnitratfabrikken ble lagt ned. Fabrikken var i drift til 1934. I 1952 ble bygget kraftig ombygd innvendig for å bli velferdsbygning med legestasjon, garderober for emballasjefabrikkens ansatte, kantine m.m. Det som trolig hadde vært en 35 meter lang passasje for pakketransport til og fra emballasjefabrikken ble bygd om til gangpassasje for emballasjefabrikkens ansatte.

Kalksalpeterfabrikken fremstår som autentisk, men med redusert integritet. En rekke tekniske installasjoner rundt og på bygget, slik som kalksteinssilo fra 1919, er revet og fasadene er delvis endret i ulike omganger. Bygget er i god stand, og vurderes derfor å ha tilstandsgrad 1, jf. NS 3423.

6. Emballasjefabrikken, bygg 140, bygningsnr. 165028759. Arkitekter er ukjente. Dette bygningskomplekset sto for emballasjeproduksjonen i anlegget. Det består av tre deler. Den eldste delen er to lange haller med saltak satt sammen til 54x23 meter. Denne delen ble oppført i 1920-årene i klassisk hallarkitektur og erstattet den gamle tønnefabrikken som lå her. Bygget er i pusset armert betong med jernvinduer. Det illustrer med sin materialbruk, vinduer og fasader uten dekor og historiserende detaljer hvordan industriarkitektur var en inngang til 1900-tallets moderne arkitektur.

Tønnefabrikken holdt til i dette bygget, men i årene 1934-1936 ble Hydros sekkeproduksjon flyttet til Notodden. Den ble satt inn i andre etasje. Tønnefabrikken som fra 1934 ble begrenset til første etasje ble stadig mindre og til sist nedlagt i 1958. Produksjonen gikk fra 350 000 tønner i året på det meste, til 45 000 i 1950 og 7000 i 1957. Deres lokaler i første etasje ble fra 1958 brukt som lager for papirsekker. Bygget huser i dag lager og kontorer.

I 1934-1936 fikk fabrikken et betongtilbygg med flatt tak på 24x24 meter i sørøst. Det var en utvidelse når sekkefabrikken kom. Den tredje delen av anlegget er impregneringsfabrikken på 43x29 meter som ligger nordøst for de eldre hallene. Bygget er i pusset armert betong med jernvinduer og flatt papptekt tak. Her skulle sekkene impregneres. Hydros sekker skulle bl.a. være både vanntette og lufttette, og Hydro hadde etter årelange eksperimenter kommet frem til egen metode med impregneringsmasse som ble brukt både til jutesekker og papirsekker. Fabrikken ble oppført som et eget bygg i forlengelse av sekkefabrikken i 1936. Fabrikken er i tidens funksjonalistiske stil og har et karakteristisk høyreist midtparti og smale høyreiste vinduer. Det staselige inngangspartiet var på midten på den lange østfasaden, men er som mye av bygget blitt borte bak nye bygg rundt i senere tid. I byggets toppetasje er det bevart rester etter produksjonsutstyr.

En egen ny sekkefabrikk ble bygd i 1954 som erstatning for de eldre lokalene som imidlertid fortsatte å være i drift. Emballasjefabrikken var i drift til 1991, deler av den har fortsatt som eget selskap i lokalene fra 1954.

Emballasjefabrikken fremstår som autentisk og med moderat integritet. Impregneringsfabrikken har redusert integritet med de store fasadeendringene som nye



bygg rundt har ført til. Bygningskomplekset er i god stand, men har korrosjons- og fuktproblemer på vinduer. Impregneringsfabrikken står delvis tom og manglende vedlikehold er en trussel. Emballasjefabrikken vurderes å ha tilstandsgrad 1, jf. NS 3423.

7. Lagerhus, bygg 95, Notodden kommune, bygningsnr. 165026039. Lagerhuset eller pakkhuset i produksjonslinje A ble oppført i 1915-1916 for lagring og utskipping av kunstgjødsel. Det erstattet et eldre bygg i tre. Arkitekten er ukjent. Bygget har klassisk form som bryggehus eller sjøbu med fem bygningskropper med saltak som er satt sammen. Det er oppført i pusset betong og stål. I det midtre partiet er varekranen fra loftet med port bevart. Det fremre partiet mot vannet var opprinnelig åpent i første etasje, men ble bygd igjen i 1950-årene. Porter og dører er av nyere dato. Jernvinduer er i hovedsak opprinnelige, men bare rester er tilbake av vindusbåndet mot vannet. Det er nye vinduer i øst.

Lagerhuset er tross fasadeendringer godt lesbart og fremstår i sitt eksteriør som autentisk og med integritet. Bygget har større lekkasjeproblemer på taket og fra kranporten. Deler av fasaden er etterisolert med plater som er fuktige og skadet. Bygget synker på grunn av grunnforholdene, noe som gjør at bærende konstruksjoner i taket slipper. Betongen har riss, sprekker og avskallinger, til dels på grunn av fuktskader fra defekte renner og nedløp. Lagerhuset vurderes derfor å ha tilstandsgrad 3, jf. NS 3423.

8. Forsøksfabrikk og ovnshus C, bygg 20, Notodden kommune, bygningsnr. 165026098. Ovnshus C ble oppført i 1909 i industriarkitekturens klassisistiske tradisjon. Det har et noe mer dekorert og historiserende uttrykk enn anleggets øvrige bygg. Arkitekt er ukjent, men det kan være Helge E. Blix som tegnet den samtidige ammoniumnitratfabrikken (revet) i samme stil. Bygget på 20x34 meter er oppført i tegl som er pusset ved gesims og vinduer, samt sokkel. Fundamentet er i betong. Konstruksjonens rammeverk er i stål. Taket er tekt med plater og har takrytter for lys og avtrekk. Høyreiste jernvinduer, sju på langsiden og fire på kortsiden, preger fasaden. I byggets sørvestre kortende er det bevart rester etter et strømfordelingsanlegg fra første halvdel av 1900-tallet.

Bygget var en del av fabrikanlegget som ble oppført som en forsøksfabrikk i 1907-1909 etter avtale i desember 1906 med tyske Badische Anilin & Sodafabrik. Det ble oppført ovnshus, tårnhus, dampkjeler m.v. Anlegget var ferdig og ble tatt i bruk i november 1909. Det ble kalt «Syrefabrikken» fordi den skulle produsere salpetersyre. Det skulle teste hvilken teknologi som skulle brukes i gjødsel-fabrikken som var under bygging på Rjukan - tyske ovner eller en forbedret norsk ovn. I Ovnshus C ble det installert 10 tyske Schönherr-ovner.

Derfor fikk bygget det høyreiste preget. Den høye etasjen er i nyere tid delt. Gassen herfra gikk til tårnhus C (revet) hvor absorpsjonsmetoder skulle utprøves. Etter forsøkene ble fabrikk kalt «Fabrikk C», overtatt av Notodden salpeterfabrikk som en ny produksjonslinje etter lysbuetmetoden. Schönherr-ovnene i Ovnshus C ble byttet ut med Birkeland-Eyde-ovner som kom i gang i juli 1911. Utbyttmålingene i forsøkene hadde gitt norsk fordel. Bygget er senere brukt til ulike produksjoner og testing. Bygget har også vært brukt som lager, verksted og til produksjon av forbrenningsovner.

Bygget fremstår som autentisk og med integritet. Det er i god stand og vurderes derfor å ha tilstandsgrad 1, jf. NS 3423.



9. Forsøksfabrikk og elektrisk verksted, bygg 25, Notodden kommune, bygningsnr. 165026098. Arkitekt er ukjent, men det kan være Helge E. Blix som tegnet den samtidige ammoniumnitratfabrikken (revet) i samme stil. Denne bygningen på 16x19 meter er mindre, men hører arkitektonisk sammen med Ovnshus C og er oppført samtidig i 1909. Også denne hadde takrytter for lys og avtrekk. Bygget var en del av forsøksfabrikken - den såkalte «syrefabrikk» for utprøving av ulike teknologier i 1909-1910. Bygget kan ha huset den store og forbedrede Birkeland-Eyde-ovnen på 3300 kW som skulle testes mot Schönherr-ovnene i Ovnshus C. Gassen fra ovnen gikk separat gjennom en liten dampkjele til tårnhus B (revet) hvor utbyttet ble bestemt og målt. Ovnen ble satt i drift i februar 1910.

Bygget er senere, trolig fra 1915, benyttet som elektrisk verksted og i 1970- og 1980-årene som snekkerverksted. Det ble bygd om innvendig til kontorer omkring 1985, og er i dag bygd om for å huse et vaskeri. Bygningen fremstår som autentisk, men med redusert integritet. Nordre fasade er borte bak nybygg og det er utført enkelte fasadeendringer med nye inngangspartier der det har vært vinduer. Takrytteren er fjernet. Bygget er i god stand og vurderes å ha tilstandsgrad 1, jf. NS 3423.

10. Forsøksfabrikk og smie, bygg 30, Notodden kommune, bygningsnr. 165026098. Arkitekt er ukjent. Bygningen på 18x10 meter er oppført i upusset tegl og tre i form av utmurt bindingsverk. Den er i én etasje med nyere platetak. Den skal være oppført i 1909. Bygningen skiller seg ut med sin byggeteknikk, og viser mest slektskap med anleggets første bygningsmasse i prøvefabrikken som er revet. Det enkle uttrykket peker mot en underordnet funksjon. Byggets opprinnelige funksjon er uklar, men byggeår og plassering rett ved forsøksfabrikken peker mot en opprinnelig funksjon knyttet til denne, kanskje som kjelehus for Birkeland-Eyde-ovnen. Den skal på et senere tidspunkt ha fungert som latrine for funksjonærer og som smie. Bygget brukes i dag som restaurant.

Bygget fremstår som autentisk og med integritet. Det er i god stand, men bunnstokk er utsatt for fukt og har lokale råteskader. Det vurderes å ha tilstandsgrad 1, jf. NS 3423.

11. Laboratorium og verksted, bygg 80, bygningsnr. 165026055. Bygningen ble oppført i 1915 som laboratorium og verksted. Den er utført i industriarkitekturens klassisistiske tradisjon, og trolig tegnet av Helge Blix og Carl Borch som sto for den samtidige ammoniakkvannfabrikken. Hydro krevde at de to byggene skulle ha «samme byggemåte og stil». Bygget på 37x20 meter er i armert betong med rammeverk i stål, plater på taket og jernvinduer. Det har setteritak, slik at det får en loftsetasje over de tre andre etasjene. Sokkeletasjen er markert med horisontale blokker. Bygget illustrerer med sin materialbruk og utforming hvordan industriarkitekturen var en inngang til I 900-tallets moderne arkitektur. Bygget ble oppført på tomten til prøvefabrikkenes kokehus fra 1905 som nå ble revet. Kokehuset fungerte da som verksted. Bakgrunnen for nybygget var det store behovet for bedre plass for laboratoriet som da holdt til i tårnhus C. Verkstedet fikk fortsette med nye lokaler i første etasje, mens laboratoriet fikk nye lokaler i resten av bygget. Hydros laboratorium på Skøyen ble flyttet til Notodden i 1920-årene. Det er fremdeles mekanisk verksted i bygget.

Bygget fremstår som autentisk, men har redusert integritet på grunn av alle bygg som er kommet til på dets ulike fasader. Bygget er nesten bygd inn. Det har hatt større fukt- og lekkasje problemer, det er avskallinger og fukt i pussene, og korrosjonsskader på vinduer og takplater. Bygningen vurderes derfor å ha tilstandsgrad 2, jf. NS 3423.



12. Hydrogenfabrikken, bygg 55, bygningsnr. 165026063. Bygningen fra 1927 er tegnet av Thorvald Astrup og oppført i upusset armert betong med høyreiste vindusfelt med jernsprosser. Den er 57x28 meter og i industriarkitekturens klassisistiske tradisjon med tårn og enkel tempelfasade i vest, men med trekk av 1900-tallets moderne arkitektur i sin form, materialbruk og enkelhet. Den har slektskap med bl.a. de samtidige fabrikkbyggene på Rjukan, samt margarinfabrikken Astrup tegnet i Oslo samme år. Bygningen ble oppført for prosessomleggingen som fulgte av beslutningen om å fase ut Birkeland/Eydeprosessen til fordel for ammoniakk-metoden (Haber-Bosch-metoden). Byggingen ble planlagt etter at avtalen med amerikanske NEC om bygging av en ammoniakkfabrikk på Notodden var inngått i august 1926.

Hydrogenfabrikken var første ledd i produksjonslinjen i ammoniakk-metoden. Her ble hydrogen fremstilt gjennom en egenutviklet vannelektrolyse (i motsetning til kullbasert som var vanlig). Elektrolysører var plassert i to haller fordelt på to etasjer. Hydrogengassen ble rensset fri for kalilut i et vasketårn. Alt dette produksjonsutstyret er i dag borte. I et tilbygg på sørsiden i annen etasje er imidlertid et rom med tre tanker bevart. En tank er stående og klinket, mens de to andre er mindre og ligger på en oppbygning av stålbejelker. Tankenes funksjon er ikke klarlagt. Det var imidlertid behov for tanker for bl.a. kalilut som elektrolysørene var fylt med for strømmens ledningsevne.

Bygningen har fått en del tilbygg på sørsiden. De østligste av disse kom trolig til kort tid etter at bygningen sto ferdig. Fabrikken var i drift til 1968. Etter dette har bygget blitt brukt til ulike formål, slik som arkivlager for Hydro. Det ble ombygget for kontorformål og gjenåpnet i 1987. Blåfargene i fasaden er fra denne perioden.

Bygningen fremstår som autentisk og med integritet. Det har en del sprekker og avskallinger i betongen, særlig ved gesimsen, og vinduene har korrosjonsskader. Bygget vurderes å ha tilstandsgrad 1, jf. NS 3423.

13. Nitrogenfabrikk og renseanlegg, bygg 115, bygningsnr. 165026004. Bygningen fra 1927 er tegnet av Thorvald Astrup og oppført i pusset betong som to sammensatte haller med saltak og takryttere for lys og avtrekk. Den er 32x30 meter og i industriarkitekturens klassisistiske tradisjon med antydning av tempelfasader og høyreiste vinduer med jernsprosser. Det arkitektoniske uttrykket i bygget spiller sammen med synteseanlegget.

I byggets østre hall ble det produsert nitrogengass med luft fra minareten. Nitrogengassen ble så mellomlagret i et gassometer (1500 m<sup>3</sup>) på byggets nordside. Ved siden av var det også et gassometer med hydrogengass fra hydrogenfabrikken (3000 m<sup>3</sup>). Gass fra de to gassometerne (begge revet) ble i byggets vestre del ført sammen og rensset fri for oksygen. Derfra ble rensset blandegass mellomlagret i et tredje gassometer (5000 m<sup>3</sup>, revet) før det ble ført over til kompressor- og synteseanlegget.

Fabrikken var i drift til 1968. Etter dette ble bygget tatt i bruk som plastkannefabrikk i en 20-årsperiode. I dag er bygget brukt som lager. Bygningen fremstår som autentisk og med integritet. Den er i god stand, og vurderes å ha tilstandsgrad 1, jf. NS 3423.

14. Minareten, bygg 135, bygningsnr. 165025997. Bygningen fra 1927 er tegnet av Thorvald Astrup og oppført i betong som er pusset i nedre del. Det 63 meter høye tårnet ble støpt vinterstid. Tårnet var luftinntak til nitrogenfabrikken, slik at ikke forurenset luft kom inn og skapte eksplosjonsfare. Luften i området var forurenset med acetylen fra Tinfos jernverk som lå ikke langt unna. Ren luft ble fraktet i rør inn til nitrogenfabrikken.



Bygningen fremstår som autentisk og med integritet. Den er i god stand, og vurderes å ha tilstandsgrad 1, jf. NS 3423.

15. Kompressor- og synteseanlegg, bygg 130, bygningsnr. 165028775. Bygningen fra 1927 er tegnet av Thorvald Astrup og oppført i pusset betong som tre sammensatte haller med platetekt saltak og takryttere for lys og avtrekk. Hallene har ulik lengde, men bygget er omkring 34x33 meter pluss et tårnbygg for synteseovn. Den er oppført i industriarkitekturens klassisistiske tradisjon med antydning av tempelfasader og høyreiste vinduer med jernsprosser. Tårnet har form for å huse en 12 meter høy synteseovn. Det arkitektoniske uttrykket i bygget spiller sammen med nitrogen- og renseanlegget.

I dette bygget var det tre kompressorer som sugde gass fra blandegassomteret, komprimerte den til over 300 bar trykk og førte den gjennom filtre til synteseovnen. Det fantes i tillegg tre sirkulatorer som sirkulerte gassen gjennom ovnen hvor H<sub>2</sub> og N<sub>2</sub> ble bundet til hverandre som ammoniakk. Utenfor bygningen sto det tanker for flytende ammoniakk hvorfra den ble ført over til ammoniakkvogner og fraktet til Herøya. Anlegget var i drift til 1968. Bygget brukes i dag til produksjon av plastemballasje.

Bygget fremstår som autentisk og med integritet, selv om det er bygd noe inn av tilbygg. Det har synlige fuktskader og avskallinger i vegger og takplatene er slitte. Det har vært lekkasjer. Det er korrosjonsskader på vinduene. Tårnet har knuste vinduer, er utett og utsatt for mye fukt. Bygget vurderes derfor å ha tilstandsgrad 2, jf. NS 3423.

16. Forniklingen, bygg 160, bygningsnr. 18244047. Arkitekt er ukjent. Bygningskomplekset er sammensatt av bygninger fra ulike perioder. Alt er i pusset betong med jernvinduer og papptekket tak.

Den eldste delen i vest er oppført i 1918 og er kjennelig med saltak og gavlfront, enkelt ornamentert. Nordre del av taket har bevart tak med takrytter. Bygget har arkitektonisk slektskap med kalksalpeterfabrikken fra samme tid. Denne delen av komplekset var et ledd i Hydros forsøk med leucitt, et kalium-aluminiumsilikat, med sikte på å utvinne aluminiumoksid og kaliumnitrat. Det var et samarbeid med en italiensk finansgruppe for utnyttning av alkaliske lavabergarter fra Italia som råstoff. Forsøkene ble stanset tidlig på 1920-tallet.

Da ammoniakkmetoden ble tatt i bruk fra 1928 trengte man en forniklingsfabrikk for fornikling av materiell som ble benyttet i vannstoffabrikken til Hydro. Denne funksjonen ble lagt til det gamle forsøksbygget fra 1918 som nå ble utvidet i øst med et høyreist bygg med flatt tak og utsmykket bekroning i jern. Bygget var da 30x17 meter. All fornikling til Hydro foregikk på Notodden og i Glomfjord.

Tidlig i 1950-årene ble en forbedret utgave av elektrolysørene i vannstoffabrikken tatt i bruk, noe som krevde større kapasitet i forniklingen. I 1953 ble det derfor bestemt å bygge et helt nytt forniklingsanlegg på Notodden. For ikke å forstyrre produksjonen i den gamle fabrikken, ble den nye oppført på østsiden av den gamle. Den gamle fabrikken ble lagt ned, og bygget tatt i bruk til verkstedsfunksjoner. Tilbygget i vest med flatt tak er trolig fra overgangen til verksted. Den nye forniklingsfabrikken fra 1953 er i nøktern funksjonalisme med flate tak. Det benyttes stadig som forniklingsanlegg til elektrolyseteknologi. På nordsiden av komplekset er det et nyere tilbygg.



Forniklingen fremstår som autentisk, men med noe redusert integritet på grunn av tilbyggene som er kommet til. Bygget har noen avskallinger og sår, men er i god stand. Den vurderes å ha tilstandsgrad 1, jf. NS 3423.

### **Riksantikvarens myndighet**

Det følger av kulturminneloven § 15 jf. § 22 at departementet kan frede byggverk og anlegg eller deler av dem av kulturhistorisk eller arkitektonisk verdi. Det følger videre av § 19 at departementet kan frede et område rundt et fredet kulturminne så langt det er nødvendig for å bevare virkningen av kulturminnet i miljøet eller for å beskytte vitenskapelige interesser som knytter seg til det. Myndighet til å fatte vedtak om fredning er delegert fra Miljøverndepartementet til Riksantikvaren jf. forskrift om faglig ansvarsfordeling mv etter kulturminneloven av 9. februar 1979 § 12 nr.1.

### **Eiendomsforhold.**

Gnr/bnr 243/526 med festetomter 1,2 og 3 eies av Heddalsvatnet ANS (underselskap av Bryn Eiendom).

Gnr/bnr 243/528 eies av Notodden Energi.

Gnr/bnr 243/526/3 eies av Heddalsvatnet ANS med New NEL Hydrogen Eiendom AS som fester. Bygget eies av New NEL Hydrogen Eiendom AS.

Området er i kommuneplanens arealdel 2007-2018 avsatt til industri i østre del og næring i vestre del. Det sørvestre hjørnet, hvor det i dag er parkering, er avsatt til annet byggeområde for næring, bolig og offentlig sone. Søndre stripe langs vannet er avsatt til strandpromenade. Ovnshus A bygg 60, ammoniakfabrikken bygg 90 og minareten bygg 135 har retningslinje om bevaring. Det er stilt krav om reguleringsplan for ny bebyggelse.

I den østre delen av parken gjelder reguleringsplan for Hydro Notodden Næringspark utvidelse mot øst fra 29.01.1998. Her er hele området regulert til industri.

### **Forholdet til naturmangfoldloven lov av 19.6.2009 nr 100**

Naturmangfoldloven trådte i kraft 1.7.2009. Med denne loven har alle samfunnsområder ansvar for å ta naturmangfoldloven i betraktning i saksbehandling som berører natur. Fredningen av Hydroparken Notodden innebærer en opprettholdelse av dagens situasjon med mulighet for endringer etter plan- og bygningsloven på ordinært vis. Fredningsområdet er på den bakgrunn kontrollert i Direktoratet for Naturforvaltnings naturbase, samt i Artskart uten funn av konflikter.

Fredningen har altså etter vår egen vurdering ingen eller svært begrensede konsekvenser for natur og mangfoldet, jf. naturmangfoldloven § 8.

### **Bakgrunn for fredningen**

Det er i henhold til Stortingsmelding nr. 16 (2004-2005) Leve med kulturminner et nasjonalt mål at et representativt utvalg kulturminner og kulturmiljø skal være vedtaksfredet innen 2020. Det er et overordnet mål at den geografiske, sosiale, etniske, næringsmessige og tidsmessige bredden i de varig vernede kulturminnene og kulturmiljøene skal bli bedre. Industrielle kulturminner og kulturminner fra det 20. århundre er i dag i liten grad representert blant



fredete objekter. Hydroparken på Notodden foreslås derfor fredet for å bidra til å nå målet om et representativt utvalg fredete kulturminner innen 2020.

Telemark fylkeskommune har som mål å utfylle dagens fredningsliste for Telemark med kulturminner som gjør listen mer representativ, herunder fremheve Telemarks tidlige og vesentlige betydning for Norges utvikling som industrinasjon. Hydroparken anses som vesentlig for å forstå norsk industrihistorie. Et nominasjonsarbeid for å få kulturminner knyttet til den elektrokjemiske industrien i Notodden og Tinn inn på UNESCOs verdensarvliste ble startet høsten 2010. Flere fredninger har blitt gjennomført og er under arbeid som et ledd i dette prosjektet. Transportåren er blitt sikret etter kulturminneloven, og turen er nå kommet til fabrikkområdene.

### **Redegjørelse for saksgang og innkomne bemerkninger**

Telemark fylkeskommune varslet oppstart om ordinær fredningssak 01.10.2012. I samsvar med kulturminneloven § 22.1 annet ledd ble melding om igangsetting av fredningssak kunngjort i avisene Varden, TA og Telen.

### Høringsuttaler til varsel om oppstart av fredningssak og Telemark fylkeskommunes kommentarer til disse:

#### 1. *Atelier Grostad Arkitektur AS v/ Jon Grøstad:*

- a. Ovnshus A: Mye av den innvendige infrastrukturen er i god stand, dette gjelder bæresystem, søyler og takkonstruksjoner. Blant annet er 2 traverskraner i original stand, samt det meste av kranbanene. Burde ikke fredningen av denne bygningen omfatte også disse intakte interiørelementene?
- b. Bygning 90: Bygningen ble planlagt og påbegynt oppført under I. verdenskrig, som ammoniumnitratfabrikk, og viser en annen side av tilknytningen mellom Notodden og verden, basert på de samme produksjonsmetoder og råvarer. Eksteriøret på bygning 90 burde derfor inngå i fredningen

#### *Kommentar:*

- a. Telemark fylkeskommune velger å ikke utvide fredningen til å omfatte de nevnte deler av interiøret. Den foreslåtte fredningen har som formål å ivareta de produksjonslinjene og strukturene som er knyttet til lysbuetmetoden og ammoniakmetoden for fremstilling av kunstgjødsel. Vi ser at kranbanene er et historiefortellende element, og er enige i at de bør bevares. De omtalte deler av interiøret er imidlertid ikke vesentlige for forståelsen av eller som del av lysbuetmetodens funksjonelle forløp i anlegget, og er heller ikke unike i en nasjonal sammenheng.

Telemark fylkeskommune ønsker videre at næringsparken i likhet med andre fredede objekter skal være en utnyttbar ressurs. Fredning av en næringspark uten å legge til rette for utnyttelse av bygningsmassen vil være urimelig. Med tanke på at de omtalte interiørelementene ikke bidrar med vesentlig kunnskap om lysbuetmetoden, vil en fredning av disse være overflødig som dokumentasjon, og en mulig hindring for god ressursutnyttelse av bygningen.



- b. Telemark fylkeskommune velger å ikke innlemme bygningen i fredningsforslaget. Bygningen er ikke vesentlig for den fortellingen som skal sikres og dokumenteres gjennom den foreslåtte fredningen. Telemark fylkeskommune er enig i at bygningen er en utfyllende del av Hydrohistorien, men mener den kan sikres gjennom plan- og bygningslovens virkemidler. Den er i dag omfattet av kommunedelplan for sentrum i Notodden, og vi vil anbefale kommunen å sikre bygningen gjennom plan- og bygningslovens virkemidler. Vi viser for øvrig til «Fylkeskommunens begrunnelse» ovenfor.
2. *Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap, DSB*  
 DSB har ingen bemerkninger til selve fredningsforslaget, men har, som tilsynsmyndighet for elektriske anlegg som kan befinne seg i enkelte av de bygg og enheter omfattet av fredningsforslaget, følgende presiseringer å tilkjenne:
- a. Der fredningsanlegg inneholder elektriske anlegg som er i drift, skal disse vedlikeholdes i overenstemmelse med gjeldende regelverk.
- b. Videre skal eier av det elektriske anlegg ha anledning til å skifte ut anlegg og utstyr som er i drift, herunder utføre påkrevde rehabiliteringer slik at sikkerhet og driftstilgjengelighet ivaretas.

*Kommentar:*

- a. Fredningen omfatter ikke elektriske anlegg i interiør og vil ikke være til hinder for vanlig vedlikehold av elektrisk anlegg i drift. Det trengs heller ikke dispensasjon for dette, jf. foreslåtte fredningsbestemmelse 8.
- b. Fredningen skal ikke være til hinder for en sikkerhetsmessig forsvarlig drift av parken som industriområde, jf. fredningsbestemmelse 9. Fredningen omfatter ut over de elektriske anordninger i eksteriør ingen større elektriske anlegg benyttet i drift.

I det tilfelle at det skulle være behov for å skifte ut elektrisk anlegg eller utstyr i bruk som er omfattet av fredningen, åpner de foreslåtte bestemmelser opp for å dispensere fra fredningen. De foreslåtte fredningsbestemmelser 9 og 10 legger begge til rette for at begrunnede og nødvendige sikkerhetstiltak som følger av en forsvarlig drift skal kunne dispenseres for.

Øvrige merknader er ikke mottatt.

Etter vurderingen av innkomne merknader ovenfor, sendte Telemark fylkeskommune forslaget til Notodden kommune for politisk behandling i kommunestyret 14.03.2012, jf. kulturminneloven § 22.3.

*Notoddens kommunes vedtak med kommentar fra Telemark fylkeskommune*

*Kommunestyrets vedtak:*

1. Notodden kommune slutter seg til det framlagte forslaget til fredning av Hydroparken på Notodden.



2. Fredningsbestemmelsenes bør presiseres nærmere i tråd med saksutredningens pkt. 4.1.

I saksutredningens pkt. 4.1 kommenterer kommunen at de foreslåtte fredningsbestemmelsene kunne være klarere hva angår hvilke deler av fredningen de enkelte punktene i fredningsbestemmelsene retter seg mot.

*Kommentar:*

1. Telemark fylkeskommunen takker for positiv tilbakemelding fra kommunen.
2. Telemark fylkeskommune ser at kommunen har et poeng i sitt innspill.
3. Bestemmelsene skal benyttes ikke bare av den regionale kulturminneforvaltningen, men også av brukere og andre forvaltningsorganer. En spesifisering av bestemmelser i fredninger der denne er hjemlet i flere paragrafer er også noe som er gjort i tilsvarende fredninger tidligere. Telemark fylkeskommune tar derfor innspillet til etterretning, og legger til en utdypende passus i fredningsbestemmelsene.

### **Riksantikvarens begrunnelse for fredning**

Norsk Hydros etablering på Notodden og Rjukan fremstår som det mest autentiske og samfunnsmessig helhetlige bevarte eksemplet på den andre industrielle revolusjon med den elektrobaserte industriens gjennombrudd i Norge. Den andre industrielle revolusjon bidro til å forandre Norge i perioden 1905-1920 og til å skape et moderne velferdssamfunn, materielt og kulturelt, på 1900-tallet. Anleggene på Rjukan og Notodden var et norsk industriforetagende i verdensklasse, basert på en norsk oppfinnelse, på norsk vannkraft og utenlandsk kapital, og er en viktig del av Norges nyere kulturarv. Fabrikkområdene etter Hydro på Notodden og Rjukan er hjertet i denne historien.

En fredning av Rjukan Næringspark vil sikre nasjonale verdier knyttet til teknologi-, arkitektur- og kulturhistorie. Rjukan Næringspark er en umistelig del av norsk industrihistories vitenskapelige og kulturelle kildeverdi, og gir grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse og virksomhet. Anlegget dokumenterer også vesentlige trekk ved industriarkitekturen på begynnelsen av 1900-tallet.

Riksantikvaren ønsker at bygninger og anlegg i næringsparken skal være i bruk, bidra til verdiskaping og være en ressurs for fremtiden. Fredningen skal ikke være til hindrer for sikker drift eller nødvendig oppgradering av elektrisk anlegg og utstyr for fortatt drift i henhold til forskrift.

På bakgrunn av ovenstående finner Riksantikvaren det riktig å fatte vedtak om fredning.



**Opplysning om klageadgang og tinglysing**

Riksantikvarens vedtak om fredning kan påklages til Klima- og miljødepartementet, jf. forvaltningsloven § 28. Eventuell klage stiles til Klima- og miljødepartementet, men sendes Riksantikvaren innen tre uker fra fredningsvedtaket er mottatt, jf. forvaltningsloven § 29.

Fredningsvedtaket vil bli tinglyst av Riksantikvaren i samsvar med kulturminneloven § 22 nr. 5.

Vennlig hilsen



Jørn Holme

Vedlegg: Dokumentasjonsvedlegg

Kopi til: Klima- og miljødepartementet - Kulturminneavdelingen, P.B. 8013 Dep, 0030 OSLO/ Telemark fylkeskommune - Kulturseksjonen, Postboks 2844, 3702 SKIEN/ Norges vassdrags- og energidirektorat, Postboks 5091 Majorstua, 0301 Oslo/ Fylkesmannen i Telemark, Statens Hus, 3708 Skien/ Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap, Postboks 2014, 3103 TØNSBERG/ Fortidsminneforeningen - Telemark avdeling, Postboks 236 Sentrum, 3701 SKIEN/ Notodden kommune, Postboks 193, 3672 NOTODDEN



Mottaker	Kontaktperson	Adresse	Post
Heddalsvatnet ANS		c/o Sandia AS, Brynsalleen 4	0667 OSLO
New Nel Hydrogen Eiendom AS		Heddalsvegen 11	3674 NOTODDEN
Notodden Energi Eiendom AS		Lienveien 39	3678 NOTODDEN